

БАГАТОФІГУРНІ КОМПОЗИЦІЇ НА ЧАШІ З КУРГАНУ ГАЙМАНОВА МОГИЛА

Значне місце серед виробів елліно-скіфської торевтики посідає срібна позолочена чаша з кургану Гайманова Могила з ідеалізованим зображенням старих розважливо-мудрих скіфів на досить складному барельєфному фризі (Бідзіля, 1971. — С.50-55; Раевский, 1977. — С.36-39; Рябова, 1991. — С.153; Gold aus Kiew, 1993. — S.124-129. — Kat. 24; Schiltz, 1994. — P. 172,178; Fuhrmeister, 1997. — S. 167 f.). На ній, з одного боку, на узвишші з каміння сидять в напівоберту один до одного два літні воїни в парадних скіфських костюмах, наче зосереджено, але спокійно про щось розмовляючи. Дещо подібна сцена була показана і на протилежному боці чаші. Її пошкодження у цьому місці не дає можливості роздивитись риси облич і деталі костюмів. Скіфи також сидять на кам'яних брилах з простягнутими один до одного руками. На відміну від попередніх героїв, перед нами два чоловіки різного віку.

Біля головних персонажів, під ручками чаші, викарбувано ще дві профільні постаті скіфів. З одного боку стоїть навколішки бородатий варвар з вусами і довгим волоссям. Немов у роздумі чи в позі моління він підніс руку до чола, і, здається, заглядає в мішок, з якого виглядає голова качки. На протилежному боці — юнак, стоячи навколішки і обхопивши бурдюк обома руками, дуже близько нахилився над ним.

Номади, фігури яких розміщені під ручками чаші, теж одягнені у костюми. Але, на відміну від центральних персонажів у юнака з бурдюком на куртці та штанях повністю відсутня орнаментация. Не мають вони шийних прикрас і зброї. Хоча, можливо, горит, котрий нібито підвищено поміж “скіфом із качкою” та скіфом із булавою, належить коліноуклінному номаду. На користь цього може свідчити однаковий з ним вік, одяг і зачіска (Рис. 1).

Пози воїнів, які сидять, гордовито-самовпевнені і поважні, наділені індивідуальними, але в значній мірі ідеалізованими рисами. Їхній надзвичайно тонко орнаментований одяг і військовий обладунок, розміщення скіфів, котрі стоять навколішки позад них, різноманітні типи гривен, булава і канчук, відтінюють їхній високий соціальний статус. Проте однаковий

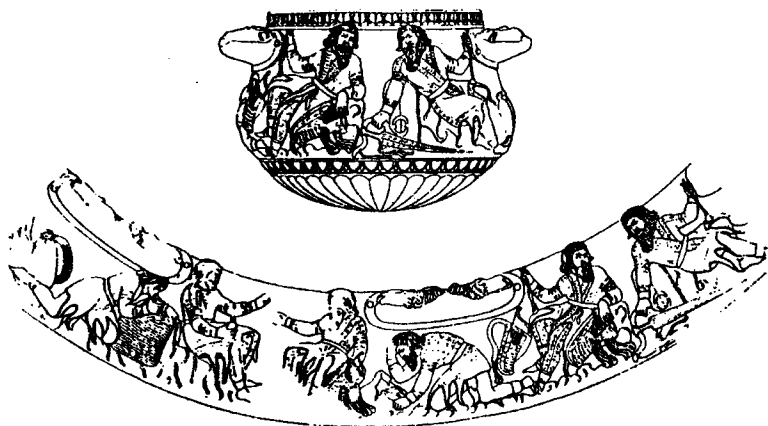

Рис. 1. Чаша з кургану Гайманова Могила.

Рис. 2. Скіф з качкою. Фрагмент фризу на чаші з кургану Гайманова Могила.

не тільки за кроєм, але й оздобленням костюм, ідентичні зачіска і вік скіфа, який у роздумі підніс руку до чола, наштотують на думку, що він, найімовірніше, близький до них за соціальним станом, але готується до виконання певного ритуалу.

Для підсилення емоційної виразності персонажів майстер використав властивості різних дорогоцінних металів. Він покрити позолотою всі постаті, за винятком облич та кистей рук, внаслідок чого вони яскраво сяють на мерехтливому тлі. Журливі, трохи загадкові погляди цих сповнених роздумів скіфських вождів підкреслено детальною проробкою великих очей з гравійованими повіками і зіницями, охайними зачісками, довгими бородами з трохи підкрученими вусами, кожне пасмо яких вирізьблено різцем. Світло, перетікаючи з облич у звивисті драпіровки, проникає в глибокі виїмки і, відзеркалюючись від теплого металу, стає об'ємним і матеріальним. Саме ці образи скіфів дають найповніше уявлення про етнічний тип, одяг та озброєння вайовничого кочового народу, оспіваного еллінськими майстрами.

Велику увагу художник зосередив і на композиційній побудові багатофігурної сцени, яку він розмістив на опуклій площині чаші. Скіфських вождів, котрі сидять на кам'янистих узвишсях майже у повній дзеркальності один до одного, відтворено за законами класичного мистецтва. Проте різні предмети в їхніх руках, деяке розмаїття жестів і ракурсів, багата орнаментация одягу і предметів озброєння підкреслюють динамічність і психологічну напруженість сюжету. Саме такі ракурси людей органічніше пов'язують верхню і нижню частини тіла, надають постаттям монументальності (Виппер, 1985. — С.118). Дві головні сцени поєднані між собою через фігури номадів, можливу другорядність яких підкреслено коліноуклінним станом. Поза цих двох персонажів, безсумнівно, обумовлені як сюжетом усієї багатофігурної композиції, так і законами ісокефалії, коли на відносно невеликому полі неможливо було розмістити фігуру на повен зріст, не порушуючи при цьому її пропорцій.

Взагалі цей багатофігурний фриз побудовано у повній відповідності до класичного (строного) типу рельєфа, який був панівним у пам'ятках еліно-скіфського мистецтва (Русяєва, 1998. — С.159). Кожному персонажу притаманний чіткий ритм рухів і складність ракурсів. Позолочена рельєфна стрічка з лесбійським кіматієм, яка прикрашає вінця чаші, вірогідно,

закріплена на них пізніше. Про це свідчить те, що над головами скіфів її трохи загнуто догори. Однак, саме такий засіб характерний для багатьох зображень у еліно-скіфській торевтиці (наприклад, пор.: чашу з Частих курганів, окуття меча з Чортomla тощо).

Зараз відомі тільки три металеві чаші такого типу – кургани Солоха, Гайманова Могила і Чмирева Могила. На останній зображені фігурки качок, що має неабияке значення для розуміння сцен на гаймановій чаші. Цілком імовірно, що вони виконані в одній майстерні протягом певного часу. На це вказує техніка виготовлення, однакові розміри і форма, а особливо, система орнаментального оформлення: верхня частина прикрашена візерунком (гілка плюща на солохській чаші і лєсбійський кіматій на гаймановій); канельований у нижній половині тулуб і, нарешті, майже аналогічне оздоблення горизонтальних сегментоподібних ручок двома баранячими голівками, повернутими в різні боки. Крім того, споріднює їх і зображення качок. На ранішій чаші з Солохи простежується запозичення композиції з відомих пам'яток малоазійської грецької скульптури та її переробка відповідно до смаків замовника. Згодом художники цієї майстерні досягли значного удосконалення у своїй творчості. Сцени на гаймановій чаші цілком оригінальні, створені самостійно і з великою симпатією до старих скіфів. У всіх трьох випадках було, певно, скопійовано лише якусь одну чашу, яка, за загальними обрисами, нагадує дерев'яні скіфські чаші, і оформлено їх у грецькому стилі. Якщо датування солохської чаші (початок IV ст.) вірне, то відповідно до вищенаведених спостережень інші чаші могли бути виготовлені у межах першої третини цього ж століття. Виходячи з цього, гайманова чаша до покладення її у поховання знатного скіфа ще довго знаходилась у користуванні, оскільки його датують другою половиною IV ст.

Насамперед відзначимо, що центром виробництва цих чаш вважається Північне Причорномор'я, а поява пов'язується з скіфською традицією (Мелюкова, 1979. – С.194-196). Більше того, в наш час доведено, що форма напівсферичних чаш сегментоподібними ручками-упорами точно повторює або нагадує дерев'яні чаші з золотим оздобленням, які, у свок чергу, близькі до чаш із людських черепів (Кузнецова, 1993. – С.77). Тому в науковій літературі їх об'єднано в одну групу під назвою потеріони (за Геродотом), а не прості фіали, як вважалося раніше (Там же. – С.79).

Інтерпретації зображень на чаші з Гайманової Могили присвячено кілька наукових розвідок, але вчені так і не дійшли згоди, який саме епізод з героїчного скіфського епосу відтворив невідомий грецький майстер. Дослідник Гайманової Могили В.І.Бідзіля у попередній публікації матеріалів з цього кургану підкреслював, що “вперше в історії археологічних та історичних знахідок ми маємо зображення заможної соціальної верхівки скіфського суспільства, зображення тих, хто стояв якщо не безпосередньо, то, принаймні, дуже близько до політичного і військового керівництва скіфською державою” (1971. — С.55). В.М.Даниленко відносив саму чашу до числа посудин, котрі використовувалися у церемоніальному винопитті, а сцени на ній як акт військової капітуляції (1975. — С.88). За припущенням О.І.Тереножкіна, це зображення могутніх степових скіфських володарів, які зібралися для укладання довічного миру між ворогуючими племенами (Див.: Брашинский, 1979. — С.128). У рельєфному фризі гайманової чаші Д.С.Раєвський, навпаки, вбачав відтворення сцен з “еллінської” легенди про походження скіфів: на тому боці, що погано зберігся, Геракл-Таргітай передає лук молодшому сину Скіфу; а на протилежному — змова двох вигнаних з країни братів — синів Геракла та змієної богині. Але, як зазначав сам автор цієї версії, таке трактування — гіпотетичне, одне з можливих (1977. — С.36-39). Отже, у всіх тлумаченнях головна увага приділялася тільки сценам на передньому плані і майже зовсім ігнорувалися зображення скіфів під ручками, в яких вбачали лише служників.

На мій погляд, своєрідним ключем до інтерпретації загального сюжету на чаші має служити качка, голова якої виглядає з мішка (Рис. 2). Що тут знаходився саме цей водоплавний птах, а не гуска, як вважають деякі дослідники (Мозолевський, 1983. — С.129), свідчить як зображення качок (без людей) на одній з трьох чаш, так і численні культові речі, знайдені в курганах скіфської еліти. На них представлено різні, інколи зовсім мініатюрні, фігурки качок. Дослідники відносять їх до культів Великої малоазійської богині землі й родючості або Афродіти Уранії (Небесної) (Ростовцев, 1913. — С.44; Онайко, 1970. — С.37; Грач, 1984. — С.108). Однак качка була одним з атрибутів і Великої покровительки звірів та захисниці людей, котра ідентична малоазійській Кібелі або ефеській Артеміді й водночас мала риси Медузи Горгони (Nilsson, 1976. — S. 227, 308), образ якої, до речі, був теж дуже поширеним в

пам'ятках торевтики і асоціювався зі скіфською змієдівою (Русяєва, 1997. — С.102-105).

Не розвиваючи детально це питання, оскільки воно виходить за межі даної праці, все ж таки можна висловити припущення, що на гаймановій чаші відтворені сцени, пов'язані з легендарним переказом про врятування богинею, яка перетілилася у качку, знатних скіфських воїнів або вождів під час їхньої переправи через річку чи озеро. Скіф, котрий нахилився до неї і тримається рукою за чоло, імовірно, дякує їй за спасіння. Навряд чи в такій сцені варто вбачати тривіальний сюжет з її вбивством для приготування їжі тим скіфам, які сидять на передньому плані. Інша справа, що її збираються відпустити на волю або принести в жертву богині, тому що через смерть, за віруваннями майже всіх народів, відбувалося не лише очищення, але й відродження тих божеств, які поєднувалися з навколишнім світом і природою. В такому разі юнак із бурдюком випробовує воду чи інший напій, перед тим як зробити узливання і подати його поважним скіфським героям, котрі неквапливо розмовляють між собою.

Звісно, це один із гіпотетичних варіантів інтерпретації сюжету на чаші. Зображення качок на двох чашах, які, певно, було виготовлено одним торевтом у взаємозв'язку з багатьма іншими на витворах із скіфських поховань, не може бути випадковим явищем, а вказує на їх символіку. Можливо, через образ цього водоплавного птаха майстер намагався розповісти властивими для нього художніми засобами якусь легенду про скіфських героїв-вождів та релігійні обряди, в яких вона знайшла своє відтворення.

ЛІТЕРАТУРА

Бідзіля В.І. Дослідження Гайманової Могили //Археологія. — 1971. — № 1.

Брашинский И.Б. В поисках скифских сокровищ. — Л., 1979.

Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. — М., 1985.

Грач Н.Л. Круглодонные серебряные сосуды из кургана Куль-Оба (к вопросу о мастерских) // ТГЭ. — 1984. — XXIV.

Даниленко В.Н. Исторические сюжеты некоторых шедевров эллино-скифской торевтики //150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. Тез докл. юбил. конф. — К., 1975.

Кузнецова Т.М. "Potherion" Скифского логоса Геродота // ПАВ. — 1993. — №4.

Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. — М., 1979.

Мозолевський Б.М. Скіфський степ. — К., 1983.

Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н.э. // САИ. — М.: Наука, 1970. — Вып. Д1-27.

Раевский Д.С. Очерки идеологии скифо-сакских племен (Опыт реконструкции скифской мифологии). — М., 1977.

Ростовцев М.И. Представление о монархической власти в Скифии и на Боспоре // ИАК. — 1913. — № 49.

Русяева М.В. Змееногая богиня или Горгона Медуза — Владычица? // Херсонес в античном мире. Историко-археологический аспект. Тез. докл. Междунар. научн. конф. — Севастополь, 1997.

Русяева М.В. Эллино-скифская торевтика в контексте развития монументального искусства Эллады конца V—IV вв. до н.э. // Музейні читання. Матер. Міжнарод. наук. Конф., причвяченої 90-літтю з дня народження видатного українського археолога О.І.Треножкіна. Музей історичних коштовностей України - 3 лютого 1998 р.-К., 1998 б.

Рябова В.А. Культові посудини Скіфії // Золото степу. Археологія України. — Шлезвіг, 1991.

Fuhrmeister K. Zweiergruppen und Brudermotiv? // Zur graeco-skythischen Kunst. Archaeologisches Kolloquium Munster. 24.-26. November 1995. — Munster, 1997.

Gold aus Kiew. — Wien, 1993.

Nilsson M.P. Geschichte der griechischen Religion. — Munchen, 1976.

Schiltz V. Les Scythes et les nomades des steppes 8-e siecle avant J.-C. 1-er siecle apres J.-C. — Paris, 1994.